

Zachovávanie a prezentácia nehmotného kultúrneho dedičstva mesta (na príklade Banskej Bystrice)¹

Jolana Darulová

doc. PhDr. Jolana Darulová, CSc.
Matej Bel University in Banská Bystrica
Faculty of Arts
Institute of Social and Cultural Studies
Cesta na amfiteáter č. 1
974 01 Banská Bystrica
Slovakia
e-mail: jolana.darulova@umb.sk

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2018, 6:2:107-119

Preservation and presentation of intangible cultural heritage of a town (based on the example of Banská Bystrica)

The paper deals with the issue of cultural heritage in an urban environment. The research is located in the central Slovakia mining town of Banská Bystrica and its surroundings, with the focus on chosen historical events. Popular science literature often gives the town of Banská Bystrica titles with different attributes according to the town's priorities in the historical context. "The mining town" is the oldest attribute and "the uprising town" (Banská Bystrica was the centre of Slovak National Uprising in 1944) or "administrative town" are among newer. The newest attributes usually concentrate on the town's engagement in various projects, for example the town of sport, healthy town, green town, etc. There is also a long-time tradition of organizing annual fairs. The biggest and most famous fair is the Radvanský fair which celebrated its 360th anniversary in 2017. We consider the mining tradition, the uprising tradition and the elements listed on the Representative List of Intangible Cultural Heritage of Slovakia as the core of the town's intangible cultural heritage.

Keywords: cultural heritage, convention, town, mining traditions, uprising tradition

Úvod

Kultúrne dedičstvo sa v poslednom období skloňuje – aj za zvýšenej spokojnosti etnológov a muzeológov – čoraz častejšie. A to nielen v odborných kruhoch, ale aj vo verejnosti. Teoreticko-populárnu bázu sprístupňujú niektoré vydavateľstvá (Dajama, Slovart), knižné edície (Kultúrne krásy Slovenska, Národné kultúrne pamiatky na Slovensku), takisto viaceré periodiká (za všetky revue Pamiatky a múzeá – revue pre kultúrne dedičstvo). Uvedený trend je súčasťou hľadania vlastnej identity i oživenia vzťahu k vlastnej histórii a kultúrnym tradíciám. Čiastočne je to aj reakcia na modernizáciu, masívne prenikanie cudzích kultúrnych prvkov, globalizáciu vo všeobecnosti. Výsledkom je vydávanie lokálnych monografií, revitalizácia pôvodných obydľí i zakladanie tzv. ľudových domov, pamätných izieb, kalendáriá s bohatou ponukou tradičných, ale aj novodobých podujatí (napr. Dni obce). O tom, že si význam kultúrneho dedičstva uvedomujú politici na lokálnej úrovni, svedčia

¹ Štúdiá vznikla ako výsledok výskumov realizovaných v rámci grantu VEGA 1/0074/16 *Slovenské mesto v 21. storočí v kontexte nových rozvojových trendov: etnologická perspektíva*.

čoraz početnejšie aktivity prezentujúce mestské či vidiecke kultúrne špecifiká organizované mestskými a obecnými úradmi.²

Cieľom štúdie, ako aj z nadpisu vyplýva, je nájsť kontexty medzi špecifickými historicko-etnografickými charakteristikami stredoslovenského mesta Banská Bystrica a jeho nehmotným kultúrnym dedičstvom,³ i s využitím šírenia reprezentácií ako predstáv, vyjadrení, verzí, obrazov či vysvetlení niektorých kultúrnych fenoménov, ktoré príslušníci určitej skupiny zdieľajú.⁴ Pri skúmaní a analyzovaní týchto aktivít sa prirodzene nevyhneme problematike identifikácie a prezentácie javov kultúrneho dedičstva⁵ a najmä problematike tradičnosti.

Kultúrne dedičstvo a tradícia

Pod tradičnosťou rozumieme medzigeneračné prenášanie, ale aj výsledok tohto procesu, ktorým sú hmotné produkty, idey, technológie, kultúrne vzory, návyky, pravidlá a podobne, zdedené po predchádzajúcich generáciách – kultúrne dedičstvo. Z toho vyplýva, že sa tradícia v skutočnosti vníma v dvoch rovinách – ako kultúrne dedičstvo a ako nepretržité preberanie hodnôt z generácie na generáciu. Daniel Luther uvádza, „že sa z jednej strany tým označuje stav kultúry, ktorej časť tvoria zdedené kultúrne technológie a návyky a z druhej strany samotný proces, historický tok kultúry, v ktorom sa produktívne kultúrne javy neustále odovzdávajú, vyvíjajú a neproduktívne zanikajú. Tradície tu pôsobia spolu s inováciami a oba tieto princípy vyjadrujú prirodzené spoločenské tendencie ku stabilite, ale aj ku kultúrnym zmenám.“⁶

Odovzdávanie a preberanie hodnôt kultúrneho dedičstva nie je jednorazovým aktom, ale zložitým procesom, podmieneným prísnyimi pravidlami selektovania a kumulovania vybraných hodnôt lokálnym/regionálnym spoločenstvom a overovania ich životaschopnosti v nových podmienkach. Tradícia však nemôže byť vnímaná a chápaná iba z pohľadu minulosti, ale je aj tvorená vzhľadom na budúcnosť. Dôležitým prvkom je teda pamäť, najmä kolektívna pamäť, vedomé nadväzovanie na kultúrne obsahy minulých dejov a ideí.

V podmienkach tradičného spôsobu života, často v homogénnejšej vidieckej spoločnosti, bola medzigeneračná transmisia kultúrnych javov prirodzenou súčasťou existencie spoločnosti. V súčasnej dobe sú okrem takejto prirodzenej komunikácie čoraz frekventovanejšie inštitucionalizované formy. Rozmanité obsahy a formy javov tradícií ponúkajú najmä obecné a mestské úrady, iniciované okrem iného rôznymi mimovládnyimi združeniami. Niektoré

² O ich početnosti, rôznorodosti, ale aj organizátoroch a aktéroch som písala v štúdií DARULOVÁ, Jolana. Súčasný stav a perspektívy skúmania a prezentácie javov nehmotného kultúrneho dedičstva v kontexte Banskobystrického kraja. In: *Muzéológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 2, 2014, č. 1, s. 19-28. V tejto štúdií sa budem venovať urbánnemu priestoru.

³ Nehmotnou hodnotou kultúrneho dedičstva sú najmä jeho „jazykové a literárne prejavy šírené ústne alebo zvukovými nosičmi, diela dramatického, hudobného a tanečného umenia, zvyky a tradície, historické udalosti, zemepisné, katastrálne a miestne názvy“. In: *Deklarácia Národnej rady Slovenskej republiky o ochrane kultúrneho dedičstva*, schválená 28. februára 2001.

⁴ Podľa Dana Sperbera (Sperber 1996) a jeho konceptu epidemiológie kultúrnych, resp. verejných reprezentácií.

⁵ SLAVKOVSKÝ, Peter definuje kultúrne dedičstvo nasledovne: „Kultúrne dedičstvo je súbor materiálnych, sociálnych a duchovných výsledkov tvorivej práce predchádzajúcich generácií, ktoré tvoria historické kontinuum a súčasť kultúry. Ako systém akumulovaného poznania, výsledkov materiálnych i nemateriálnych prejavov činnosti človeka (spoločenstva) prenášaný z generácie na generáciu, je často unikátnym prejavom viazaným na určité historické, lokálne, regionálne či etnické spoločenstvo. Je predpokladom jeho identifikácie. V súčasnosti sa najmä vďaka dokumentom UNESCO kultúrne dedičstvo študuje v dvoch rovinách – ako hmotné a nehmotné.“ Dostupné z: <https://www.ludovakultura.sk/položka-encyklopedie/kulturne-dedicstvo/> [cit. 20. 3. 2018].

⁶ LUTHER, Daniel. Nehmotné kultúrne dedičstvo (identifikácia a ochrana). In: KRIŠKOVÁ, Zdena (ed.) *Revitalizácia tradičnej kultúry a lokálna identita*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, s. 12.

pôsobia na lokálnej (regionálnej), profesijnej (stavovskej) báze alebo, a to je i najčastejšie, na báze záujmovej. Ochranu a prezentáciu javov nehmotného kultúrneho dedičstva realizujú na vysokej odbornej úrovni pamäťové inštitúcie, múzeá, galérie, pamätné izby a pod.

Vzhľadom na to, že sa za posledné desaťročia zmenili prirodzené funkcie tradičných kultúrnych javov a „*popri kontinuite, často zasiabnutej mnohými inováciami, tu začalo pôsobiť vedomé udržiavanie tradície, najmä jej štýlových (slobových) znakov... je potrebné považovať pôvodné formy, ale aj súčasné vedomé citácie, rekonštrukcie či štylizácie (v únosnej miere) za rovnocenné*“.⁷ Ako sa predmety, javy a udalosti prezentujú na verejnosti, pomôže objasniť aj teória kultúrnych reprezentácií. V etnológii bol tento koncept aplikovaný najmä v súvislosti so sviatkami a oslavami, ale aj v kontexte národnej otázky a politických reprezentácií.⁸

Identifikácia a prezentácia nehmotného kultúrneho dedičstva v Banskej Bystrici

„*Kultúrne dedičstvo mesta je tvorené komplexom hmotných a nehmotných prvkov vzniknutých postupným vývojom vyplývajúcim z charakteru mesta a na mesto viazaných. Odráža históriu mesta, jeho život (politické alebo sociálne turbulencie), bohatstvo múzeí, galérií, archívov, budov či objektov, ktoré majú dôležitú historickú alebo architektonickú hodnotu, prípadne prispievajú k charakteru oblasti. Kultúrne dedičstvo mesta zabraňa aj symbolické miesta (miesta spojené s významnými osobnosťami alebo udalosťami), mestskú zeleň i parky vybudované predchádzajúcimi generáciami. Rovnako obsahuje nemateriálne aspekty, ktoré sú zahrnuté do spoločenskej praxe, mestského života, hodnôt, názorov a výrazových foriem (kreatívne umenie, folk dizajn, hudba a tanec), i tradíciu ustálené mestské rituály. Ide o hodnotu, ktorá sa vyvíja a dopĺňa novými prvkami ako dôsledok meniacej sa spoločnosti, postojov, potrieb a požiadaviek ľudí vyjadriť sa ku kultúrnemu dedičstvu i dobe samej.*“⁹

Banská Bystrica má v populárno-odbornej literatúre viaceré prívlastky, na základe ktorých sa odvodzujú jej priority v historickom kontexte. K najstarším patrí Banská Bystrica – banícka a medená, k novším Banská Bystrica – povstalecká (v roku 1944 bola centrom SNP), ale aj úradnícka. Dlhoročnú tradíciu má mesto v usporadúvaní výročných jarmokov. K najväčším patrili Radvanský jarmok, ktorý v roku 2017 oslávil 360. výročie od svojho vzniku. K novším tradíciám patrí aj bábkarská kultúra. Tieto historické udalosti, ich význam, presahujúci hranice mesta a najmä ich pripomínanie si, tvoria príležitosť na stretávanie sa ľudí a slávenie. Jadro nehmotného kultúrneho dedičstva v tomto zmysle predstavuje banícka tradícia, povstalecká tradícia a prvky zapísané do Reprezentatívneho zoznamu nehmotného kultúrneho dedičstva Slovenska (RZNKD). Kultúrne dedičstvo vo väzbe na lokálny priestor zároveň predstavuje súbor vybraných sociokultúrnych javov, s ktorými sa spoločnosť lokality identifikuje a ktoré považuje za svojho kultúrno-historického reprezentanta.

Banská Bystrica – banícka tradícia

K významným územiám, v ktorých sa počas viacerých storočí formovala hmotná i duchovná kultúra v nezameniteľných sociálnych formách, patria montánne subregióny. Na strednom

⁷ LUTHER, ref. 6, s. 12.

⁸ Uplatnenie teoretického konceptu šírenia reprezentácií na etnologickom materiáli pozri napr. POPELKOVÁ, Katarína. (ed.). *Čo je sviatok v 21. storočí na Slovensku?* Bratislava : Ústav etnológie, 2014, ďalej POPELKOVÁ, Katarína. Čo je to sviatok v 21. storočí na Slovensku? (poznámky k možnostiam etnologického výskumu). In: *Ethnologia actualis Slovaca*, roč. 12, 2012, č. 2, s. 9-31, ďalej SCHWARZ, Verena. Politické reprezentácie a národná otázka. In: *Slovenský národopis*, roč. 42, 1994, č. 2, s. 164-183.

⁹ KOŠTIALOVÁ, Katarína. Mesto a kultúrne dedičstvo. Zachovávanie, ne/revitalizácia, nová tradícia? In: *Etnologické rozpravy*, roč. 22, 2015, č. 1, s. 88.

Slovensku boli najvýznamnejšie slobodné banícke kráľovské mestá, z ktorých vynikali medená Banská Bystrica, zlatá Kremnica a strieborná Banská Štiavnica. Každé z nich malo svoje kultúrne špecifiká a historické prvenstvá, na ktorých môžu mestá aj v súčasnosti zakladať svoj imidž – Kremnica mincovňu, jeden z najstarších nepretržite vyrábajúcich podnikov na svete (od roku 1328), Banská Štiavnica Banícku akadémiu, prvú technickú vysokú školu na svete (1762 – 1919) a skúmaná Banská Bystrica Thurzovsko-fuggerovskú spoločnosť – medenorudný podnik, ktorý v druhej polovici 15. storočia vyvážal meď do Gdanska, Benátok a Mníchova.

Mesto Banská Bystrica sa rozvíjalo v súlade s ťažbou a spracovaním medi. Neskôr, po vyťažení ľahšie dostupných rudných zásob a tiež v dôsledku poklesu cien medi, postupne baníctvo upadalo, až koncom 19. storočia takmer zaniklo. Najdlhšie sa udržalo v starej baníckej osade v blízkosti Banskej Bystrice, v Španej Doline.¹⁰ Okrem nej boli významnými baníckymi osadami i Staré Hory a Ľubietová. V týchto obciach pôsobia i v súčasnosti banícke spolky. V Starých Horách pôsobí občianske združenie „HALIAR“ s rovnomenným spevokolom Haliar, v Ľubietovej OZ LIBETHA a aktívne je najmä Banícke bratstvo HERRENGRUND Špania Dolina. Všetky sa podieľajú na zachovávaní a prezentovaní baníckych tradícií, i napriek tomu, že ich členmi už nie sú takmer žiadni baníci.

Kým mestá Banská Štiavnica a Kremnica čerpajú zo svojej baníckej minulosti pri rôznych príležitostiach v priebehu roka – preslávený a hojne navštevovaný je najmä salamandrový sprievod v Banskej Štiavnici (zapísaný i do Reprezentatívneho zoznamu nehmotného kultúrneho dedičstva Slovenska, ktorý sa koná na Deň baníkov, hutníkov, geológov a naftárov¹¹), Banská Bystrica iba v poslednom čase hľadala možnosti na oživenie baníckej tradície. Od roku 2013 sa to vedeniu mesta (s cieľom podporiť cestovný ruch)¹² darilo najmä prostredníctvom osláv, ktoré sú trvalou súčasťou kultúrneho kalendára. Banícke motívy sa napríklad objavovali v niektorých ročníkoch Dní mesta a takisto tvorili súčasť Radvanského jarmoku. Išlo najmä o alegorické spracovanie témy prevážania medi z okolia Banskej Bystrice do Benátok. Na Námestí SNP bola vystavená veľkorozmerná replika historickej lode, ktorú obsluhovali námorníci v dobových kostýmoch.

V máji 2015 pribudol nový produkt v oblasti zážitkového turizmu. V centre mesta bola otvorená Barborská cesta,¹³ organizovaná OZ Terra Montanae. Barborská cesta má dĺžku 144 km, začína v Banskej Bystrici a prechádza významnými obcami a miestami, ktorými sú Špania Dolina, Staré Hory, Harmanec, Kordíky, Krahule, Kremnické Bane, Šášovské Podhradie, Sklené Teplice, Repište, Banská Štiavnica, Banská Belá, Banský Studenec, Dubové, Bacúrov, Pustý hrad, Zvolen, Sliach, Hronsek, Vlkanová, Vartovka a kalvária v Banskej Bystrici. Záujemcom tak

¹⁰ Ešte v polovici 19. storočia sa na Španej Doline ročne vyťažilo 50 – 70 ton medi a bolo tu zamestnaných okolo 800 ľudí. Postupne však ťažba upadala, až konečne úplne prestala v prvých rokoch 20. storočia. Od roku 1964 do roku 1985 tu pracovala nová flotačná úpravovňa na spracovanie primárnych a sekundárnych minerálov z hľad pochádzajúcich zo stáročnej banskej činnosti. In: HRMO, Jozef – LONGAUER, Viliam. *25 rokov závodu rudné bane Špania Dolina*. Banská Bystrica : Tlačiarne SNP, 1989.

¹¹ Bližšie v štúdiu: DARULOVÁ, Jolana. The tradition of the Salamander Parade. In: *Slovenský národopis – Slovak Ethnology*, roč. 61, 2013, č. 5, s. 539-547.

¹² Vtedajšia banskobystrická viceprimátorka Katarína Čižmárová argumentovala: „Mňa osobne ako rodáčku trápilo už dlhší čas, že banícka tradícia je v Banskej Bystrici nejaká zanedbávaná a je malý záujem to riešiť. Toto by mohla byť jedna z priorít, ako sem dotiahnuť turistov – urobiť niečo zvláštne, výnimočné.“ Dostupné z: <https://nasabystrica.sme.sk/c/6568844/banicke-tradicie-ma-pomoc-ozivit-cisarska-vizitacia.html#ixzz4m2FYAm00> [cit. 24. 11. 2017].

¹³ Pozri: „Terra Montanae. Historické územie baníkov.“ *Barborská cesta* [online] 5. 3. 2015. Dostupné z: <http://www.terramontanae.sk/barborska-cesta/> [cit. 22. 10. 2017].

poskytuje možnosť spoznať pamiatky spojené s históriou baníctva nielen v samotnej Banskej Bystrici, ale aj na celom strednom Slovensku.

Obr. č. 1: Barborská cesta

Cisárska vizitácia (baníctva)¹⁴

V rokoch 2013 až 2015 vedenie mesta koordinovalo tzv. Cisársku (banícku) vizitáciu. Determinantom, ktorý ovplyvnil založenie novej mestskej festivity v Banskej Bystrici, boli cisárske návštevy v stredoslovenských banských mestách. Manžel cisárovnjej Márie Terézie František Štefan Lotrinský navštívil Banskú Štiavnicu a ďalšie banské lokality v júni 1751, deti panovníkov, budúci cisári Jozef a Leopold a ich nastávajúci švager, princ Albert Sasko-Tešínsky navštívili stredoslovenské banské mestá 20. – 31. júla 1764. V uvedených mestách sa konali na ich počesť veľkolepé oslavy a prezentácie. Koncept návštev obsahoval nielen pracovný program, ale aj rôzne aktivity, v ktorých sa mestá so svojim banským okolím prezentovali v čo najlepšom svetle. Napríklad v Banskej Štiavnici to boli exkurzie po mimoriadne prosperujúcej baníckej lokalite.¹⁵ V privítacom sprievode bolo prítomných mnoho úradníkov banského eráru v slávnostných

uniformách a cisár sa zúčastnil aj tradičnej procesie na sviatok Svätej Trojice; pompézna bola aj rozlúčka s cisárom a jeho slávnostný odchod. Pri príležitosti druhej návštevy sa stavali slávobrány, šili nové uniformy nielen pre banských úradníkov, ale aj aušusníkov z radov banských robotníkov, zostavovali sa banícke vojenské jednotky a pod. Po návšteve Banskej Štiavnice princovia navštívili ďalšie lokality – Hodrušu a Žarnovicu, mesto Kremnica a odtiaľ po dvoch dňoch i mesto Banská Bystrica a dve významné banícke lokality Španiu Dolinu a Staré Hory.

Pri organizovaní osláv Cisárskej vizitácie dalo vedenie mesta Banskej Bystrice priestor predstaviteľom baníckych spolkov. Spísalo s baníckymi spolkami pôsobiacimi v banských osadách v okolí mesta memorandum o spolupráci. Pri tvorbe scenára spolupracovalo so Stredoslovenským múzeom na základe Denníka princa Leopolda, v ktorom sú podrobné údaje o priebehu a dojmach z návštevy stredoslovenských lokalít. Nultý ročník podujatia sa konal v Banskej Bystrici 27. júla 2013. Najväčšie oslavy sa však sústredili na posledné júlové dni roku 2014 pri príležitosti 250. výročia návštevy Jozefa II. a Leopolda II. Nasledujúci rok sa konal tretí ročník, ktorému však neprišlo počasie.

V slávnostnom programe sa v prvej časti rekonštruovala cisárska vizitácia, v druhej rokovalo Prezídium Slovenskej baníckej spoločnosti a Rada Združenia baníckych spolkov a cechov Slovenska. Nasledoval banícky šachtág, slávnosť, na ktorej sa prijímajú noví členovia do stavu baníckeho. Napríklad v jednom z ročníkov to bol P. Pellegrini, vtedajší minister

¹⁴ Podrobnejšia analýza festivity Cisárska vizitácia v štúdiu DARULOVÁ, Jolana. Festivity v urbánnom prostredí so zameraním na špecifické historicko-etnologické charakteristiky mesta Banská Bystrica. In: *Národopisná revue*, roč. 28, 2018, č. 1, s. 3-12.

¹⁵ ČELKO, Mikuláš. Banská Štiavnica za včasného a rozvinutého feudalizmu. In: *Banská Štiavnica, svedectvo času*. Banská Bystrica : Štúdio Harmony, 2002, s. 48.

školstva, a poslankyňa Mestského zastupiteľstva v Banskej Bystrici E. Laššáková, ktorí museli preukázať svoje vedomosti o baníctve, vypiť krígel' piva na ex, pobaviť spoločnosť piesňou či vtípom a na záver absolvovať skok z pivného suda cez kožu.

Obr. č. 2: Cisárska vizitácia

Centrálne oslavy sa konali na Námestí SNP a pozostávali z dvoch kostýmových sprievodov, jedného zo zástupcov baníkov zo všetkých banských regiónov Slovenska a druhého z reprezentantov cisárskeho dvora. V hornej časti námestia bola inštalovaná tribúna a v jej pozadí drevená rekonštrukcia bane s veľkým dreveným kolesom a so siedmimi úrovňami, ktorú oživovali postavy baníkov. Okrem toho sa v pešej zóne – pri barbakane konali rôzne aktivity, ako napríklad banícke raňajky, banícke hry, divadlá a súťaže, vystupovali banícke muziky, zbory a dychovky z banských miest. V Stredoslovenskom múzeu bola otvorená výstava k výročiu návštevy korunných princov a prezentoval sa proces razenia mincí a ryžovania zlata. Vo večerných hodinách od 21.00 hod. sa konala kvetinová slávnosť, ktorá mala pripomenúť, ako si Banskobystričania v roku 1764 uctili premenou námestia na kvetinovú záhradu vzácnu návštevu z Viedne.

Slávnosť Cisárska vizitácia zdôrazňovala historický význam banskobystrického banského podnikania a takisto bola oslavou a pripomenutím živých baníckych tradícií v súčasnosti. Prostredníctvom nej sa prezentovali predstavitelia rôznych banských regiónov zo Slovenska i zo zahraničia. Obsahovala zároveň viaceré prvky ceremónie (uvítacie, ďakovné a sprievodné prejavy), ritualizovaného správania (slávnostný vstup primátora s manželkou, príchod a vystupovanie synov Márie Terézie, dramatizácie (modlitba pri sv. Barbore, skok cez kožu) a baníckych symbolov (uniforma, zástavy, banícke insígnie, klopačka).

Aušusnícke služby

K výrazným prvkom baníckej tradície patria aj aušusnícke služby. Ako uvádzajú Zuzana Denková a Iveta Chovanová, aušusníkov predstavovali baníci, ktorí dosahovali chvályhodné pracovné výkony a zároveň mali aj uspokojivý morálny profil. Išlo o reprezentáciu baníkov s čestnou povinnosťou či funkciou svietenia počas bohoslužieb najmä vo vianočnom a veľkonočnom období, počas baníckych ofier. Pre povinnosť svietiť počas sv. omši sa v okolí Banskej Štiavnice nazývali tiež *favigeri*. Termín je odvodený od nemeckého „eine Fackel tragend“

(nosič fakle), alebo i z latinčiny – nosič pochodne. Aušusníci boli oblečení v špecifickom odeve, pozostávajúceho z bieleho saka, prepásaného ošliadrom (kožená zástera pôvodne chrániaca baníka pri práci), zelenej čiapky, bielych rukavičiek a červených súkenných nohavíc zastrčených v čiernych čizmách.¹⁶

Banícke bratstvo Herrengrund zo Španej Doliny túto tradíciu úspešne nominovalo do Reprezentatívneho zoznamu nehmotného kultúrneho dedičstva Slovenska ako *Aušusnícke služby špaňodolinských baníkov*. V súčasnej dobe chodia aušusníci v Španej Doline päťkrát do roka do kostola počas vybraných sviatkov: na Nový rok 1. januára, na Veľkonočnú nedeľu, 6. augusta – na sviatok Premenenia Pána, 10. novembra na sv. Klimenta – patróna baníkov a 25. decembra – na Božie narodenie. Okrem toho chodia „slúžiť“ svätú omšu i na požiadanie – najmä počas svadieb, keď sa svadobný obrad koná v kostole so svätou omšou. Podobne chodia i na pohreby, keď zomrie kolega – člen baníckeho spolku. Zúčastňujú sa pohrebného sprievodu a nesú truhlu so zomrelým. Vtedy však majú oblečené sviatočné čierne uniformy.

Banícky spolok Herrengrund sa zaslúžil o založenie Múza medi v Španej Doline so sprístupneným banským náučným okruhom v dvoch variantoch – celá trasa s dĺžkou 6 km v trvaní 2 hodiny a 30 minút, alebo v skrátenej podobe. Takisto realizuje v priebehu roka niekoľko aktivít, z ktorých má najdlhšiu tradíciu augustové stretnutie rodákov Španej Doliny konané pri príležitosti výročia zasvätenia Kostola Premenenia Pána. Okrem slávnostnej nedeľnej sv. omše za prítomnosti aušusníkov sa v sobotu popoludní koná „Zábava na Placi“ a o 20.30 hod. *Falkcíg* – pochod s horiacimi fakľami až na haldu nad obcou. V nedeľu pred sv. omšou sa koná *Banícka paráda* – sprievod aušusníkov a členov baníckeho spolku v slávnostných baníckych uniformách od múzea medi až do kostola. Druhou aktivitou je každoročné aprílové „otváranie Náučného baníckeho chodníka“ po vyššie uvedenej trase spojené s návštevou múzea medi a ukázkami pravekej tavby medi na šachte Ludovika. Spolok organizuje každoročne pri príležitosti sviatku sv. Klimenta v baníckej krčme *Šachtág*, počas ktorého sa prijímajú noví členovia a udeľujú sa vyznamenania Signum Laudis Herrengrundi.¹⁷

Občianske združenie „HALIAR“, ktoré pôsobí v banskej osade Staré Hory, sa podieľa na oživení, rozvoji a propagácii baníckeho odkazu mikroregiónu Starohorská dolina. Patrí k nim aj starostlivosť o technické pamiatky a banské diela, vďaka čomu sa podarilo v roku 2014 otvoriť banský náučný chodník s desiatimi zastaveniami a náučnými tabuľami pri každom zastavení. V súkromnom dome je od roku 2010 zriadená expozícia z baníckej histórie Starých Hôr a okolia s artefaktmi a pracovným náradím dokumentujúcim banskú ťažbu v minulosti. Nehmotné kultúrne dedičstvo reprezentuje banícky spevokol Haliar, ktorý s repertoárom baníckych piesní účinkuje doma i v zahraničí, okrem iného i pri baníckych bohoslužbách.

V obci Ľubietová, ktorá patrila v stredoveku k siedmim banským mestám (okrem už zmienených Banskej Bystrice, Banskej Štiavnice a Kremnice to ešte boli Nová Baňa, Pukanec a Banská Belá), pôsobí občianske združenie LIBETHA – Ľubietovský banícky spolok. Každoročne sa podieľa na organizovaní Ľubietovského baníckeho a hutníckeho dňa, ktorý sa v roku 2018 bude konať už po siedmykrát. V Ľubietovej a okolí je zachovaných viacero pamiatok na ťažbu medi a železa. V 18. storočí začalo v banskej produkcii prevládať železo nad meďou, preto sú tu sprístupnené dve cesty – Medená banská cesta a Železná cesta.

¹⁶ DENKOVÁ, Zuzana – CHOVANOVÁ, Iveta. Minulosť a súčasnosť aušusníckej tradície. In: *Etnologické rozpravy*, roč. 20, 2013, č. 1-2, s. 120-137.

¹⁷ Podrobnejšie v štúdií DARULOVÁ, Jolana. Využívanie kultúrneho dedičstva Španej Doliny v prospech cestovného ruchu. In: KRIŠKOVÁ, Zdena (ed.). *Kultúrne dedičstvo a identita. Medzinárodná vedecká konferencia 25. – 26. mája 2016*. Banská Bystrica : Belianum, 2016, s. 79-91.

Banská Bystrica – tradícia usporadúvania Radvanského jarmoku

Dlhoročnú tradíciu má mesto v usporadúvaní výročných jarmokov. K najväčším patrili Radvanský jarmok, ktorý v roku 2017 oslávil 360. výročie od svojho vzniku. Mesto Banská Bystrica ho nominovalo na zápis do Reprezentatívneho zoznamu nehmotného kultúrneho dedičstva a v roku 2011 bol tento prvok do RZNKD zapísaný. Oficiálna charakteristika znie: „*Radvanský jarmok vychádza z tradície, ktorá siaba do 17. storočia. Vznikol v roku 1655 v Radvani, ktorá bola strediskom remeselnej výroby. Historici predpokladajú, že jarmok v Radvani sa rozvinul na základe privilégia usporadúvať púte, ktoré získal katolícky kostol v Radvani. Množstvo ľudí zúčastňujúcich sa na púťach začali využívať početní radvanskí remeselníci na predaj svojich výrobkov. V začiatkoch to bola tradičná výmena tovaru medzi mestom a vidiekom, neskôr jarmok vo významnej miere zásoboval široké okolie popri poľnohospodárskych produktoch aj remeselnými a priemyselnými výrobkami. Stretávali sa tu ľudia zo širokého okolia, aby si nakúpili i zabavili sa. Veľký význam nadobudol hlavne v 19. storočí, keď mali osobitné miesto výrobcovia súkna, modrotlačé, čižmári, klobučníci, hrebenári, výrobcovia pušného prachu, krpčiar, výrobcovia z dreva, slamy a prútia a najmä medovníkari. Špecifickým znakom sa stalo, že v posledný deň jarmoku si mládenci kupovali varešky, ktorými udierali dievky a mladé ženy po zadku. Táto tradícia sa uchovala doteraz a rozšírila sa na všetky dni jarmoku.*“¹⁸

Z môjho vyše 30-ročného zúčastneného pozorovania a výskumu zameraného na stabilitu a zmeny Radvanského jarmoku možno vyvodit' niektoré zovšeobecnenia.

Radvanský jarmok mal hornouhorský rozmer: i keď sa v Banskej Bystrici konali pondelkové trhy a iné jarmoky (25. – 27. januára, 7. – 9. mája, 29. – 30. novembra a 1. – 2. decembra), aké bývali i v iných okresných a župných sídlach. Najvýznamnejší a najnavštevovanejší bol práve Radvanský jarmok. Počas jeho trvania sa za tri dni na ňom zúčastnilo aj 30- až 40-tisíc ľudí. Masovo navštevovaný je aj v súčasnosti. V priebehu desaťročí sa menil predávaný sortiment: pôvodne najviac rozšírené po domácky vyrobené predmety v období prvej ČSR nahradilo množstvo tovarov priemyselnej výroby. V období socializmu sa tu našli aj úzkoprofilové výrobky, po roku 1989 načas prevažoval vietnamský tovar a jarmok mal podobu „bľšieho trhu“. V poslednom desaťročí ide o návrat k remeselným výrobkom.

Súčasťou jarmoku boli a aj dones sú stánky s občerstvením, kde sa podávali zabíjačkové špeciality. V minulosti boli zvlášť vyhľadávané jaternice z okolia Žiaru nad Hronom, pečené mäso, guláš, rybie špeciality a stánky so sladkosťami, medzi ktorými prevládal tradičný medovník. Dnes pribudli aj iné tradičné jedlá, „párance“ a „podplamenníky“. Z nápojov, tak ako v minulosti, sa predávalo najmä mladé víno – burčiak a zohrievaná pálenka – hriato, dnes sa predáva najmä medovina. Zmenili sa aj predajcovia: v minulosti piekli ženičky v krojoch mäsové výrobky na pekáčoch nad hrncami so žeravým dreveným uhlím.

Jarmok mal a aj v súčasnosti má okrem obchodnej i spoločenskú a kultúrnu funkciu. Zábavu poskytujú tak ako v minulosti rôzne kolotoče, menej zverince, cirkus...¹⁹ a počas troch dní i kvalitný kultúrny program vystavaný z rôznych hudobných žánrov. Význam, aký mesto prikladalo Radvanskému jarmoku, dokumentuje aj jeho lokalizácia: od mestečka Radvaň,

¹⁸ HAMAR, Juraj – ZÁHUMENSKÁ, Eva (zost.). *Reprezentatívny zoznam nehmotného kultúrneho dedičstva Slovenska. Zoznam najlepších spôsobov ochrany nehmotného kultúrneho dedičstva na Slovensku*. Bratislava : SLUK, Centrum pre tradičnú ľudovú kultúru, 2017, s. 6.

¹⁹ O literárnom spracovaní a spomienkovom rozprávaní s témou Radvanského jarmoku bližšie v štúdiu: DARULOVÁ, Jolana. Stabilita a zmeny v týždenných a výročných trhoch (Radvanský jarmok v spomienkovom rozprávaní) In: *Etnologické rozpravy*, roč. 2, 1995, č. 2, s. 69-73.

cez Radvanskú ulicu,²⁰ mestskú časť Uhlisko či na mieste vypusteného plážového kúpaliska, až po súčasné stabilné miesto, ktoré má v uliciach a námestiach centrálnej pešej zóny mesta. Radvanský jarmok možno považovať za jednu z výrazných dominánt mestskej kultúry Banskej Bystrice a za stabilný prvok mestského spôsobu života Banskobystričanov.

Banská Bystrica – bábkarská tradícia

Bábkarská kultúra je súčasťou divadelnej a literárnej tradície. Pôvodní nositelia boli rodiny kočovných bábkarov, ktorí sa profesionálne živili divadelnou produkciou. Napriek tomu môžeme tradičné bábkarstvo vnímať aj ako významný prejav tradičnej ľudovej kultúry. Táto divadelná kultúra, zaznamenaná na Slovensku už v 17. storočí, sa naplno rozvinula vďaka kočovným bábkarom koncom 19. storočia, ktorí chodili so svojimi divadlami po území celého Slovenska. Ešte v 40. rokoch 20. storočia kočovalo po celom Slovensku niekoľko desiatok rodín ľudových bábkarov. Komunistický režim v 50. rokoch túto bábkarskú kultúru takmer zlikvidoval, lebo bábkarom zakazoval vystupovať. Ľudové bábkové divadlo, vďaka takmer pol storočia trvajúcej cenzúre a šírenia hanlivého označovania bábkarov za komediantov, ktorí sa vyhýbajú „poctivej práci“, vypadlo z domáceho umeleckého i kultúrneho kontextu. Potomkovia bábkarských rodín sa už k tradíciám svojich predkov nehlásia.²¹ Tento prvok tradičnej kultúry bol zapísaný do Zoznamu nehmotného kultúrneho dedičstva Slovenska až dvakrát: v roku 2013 a v roku 2016 spoločne s Českou republikou pod názvom „Bábkarstvo na Slovensku a v Česku“.

S Banskou Bystricou je spojené meno jedného z reprezentantov divadelných rodín Antona Anderleho.²² Po svojom otcovi zdedil zbierku marionet, ktorú postupne dopĺňal. Bábkvy si vedel aj sám vyrobiť, takže vlastnil najväčšiu zbierku bábok v Európe – okolo tisíc bábok od najvýznamnejších tvorcov zo Slovenska, ale i z Európy, Ázie, Afriky a Južnej Ameriky. V roku 1983 vystúpil Anton Anderle so svojím divadlom po prvýkrát oficiálne, po Nežnej revolúcii začal vystupovať čoraz viac a za tri-štyri roky sa stal prestížnym hosťom na divadelných akciách doma i v Európe. Hrával tradičný repertoár kočovných bábkarov, ktorý vychádzal z európskych vzorov. Na Slovensku sa tento repertoár v procese folklorizácie obohacoval o domáce tematické i jazykové prvky, ale aj typológiu postáv. Ide o komické postavy Gašparka a sedliakov Škrholu a Trčku, ale aj Anderleho Žabča a Žabinku. Ako tradičný bábkar hrával sám. „*Dokázal v rýchlych dialógoch meniť viacero hlasov. V jednej hre využíval aj pätnásť hlasov a presne si pamätal, ktorý akej postave patrí. Návštevníkov vítal slovami: „Haló, haló, vážené obecnstvo! Pricestovalo k vám Škrholovo a Gašparkovo divadlo. Zdrží sa tu len krátky čas. Nezmeškajte príležitosť navštíviť ho. Haló, haló, poďte všetci ďalej a uvidíte, čo strára Gašparko so svojimi kamarátmi. Spoznáte drevených človečiekov, ktorí sa s ňou živé osoby pohybovať budú. Vstup je voľný – až po pokladňu!*“²³ K svojmu vystúpeniu potreboval i živého muzikanta, ktorý ho pri hre sprevádzal na harmonike. Zaujímavosťou je, že takýmito harmonikármi boli i renomovaní folkloristi – Juraj Hamar a po ňom Ján Palovič. Juraj Hamar je aj autor niekoľkých monografií

²⁰ Mestečko Radvan sa po asanácii pôvodných ulíc a výstavbe činziakov zmenilo na sídlisko.

²¹ HAMAR, Juraj. Ľudové bábkové divadlo v období totalitného režimu 2. polovice 20. storočia (Prípady rodiny Anderlovcov z Radvane). In: *Slovenský národopis*, roč. 60, 2008, č. 3, s. 276-277.

²² Ďalšími rodinami pôsobiacimi na Slovensku boli Stražanovci, Nosálekovi, Sajkovci, Fábryovci a Dubskí.

²³ <https://plus7dni.pluska.sk/Relax/Huncut-Gasparko-sa-za-socializmu-musel-spravat-ako-pionier-a-pedagog>, 23. 12. 2013 [cit. 16. 4. 2018].

o tradičnom bábkarstve na Slovensku i o bábkarovi Antonovi Anderlem.²⁴ Prvej z nich sa už Anton Anderle nedožil – zomrel náhle ako 64-ročný v roku 2008.

V Banskej Bystrici si bábkové divadlo – prvok nehmotného kultúrneho dedičstva – možno pripomenúť na viacerých miestach: v rodisku Anderleovcov sa každé dva roky koná Medzinárodný festival tradičného bábkového divadla Anderleho Radvaň.²⁵ Niekoľkokrát sa uskutočnila výstava zo zbierky Antona Anderleho v Štátnej galérii (Svet bábok, 2004). Literárne a hudobné múzeum vlastní mnohé artefakty z jeho vystúpení – bulletiny, plagáty, pozvánky, fotografie a marionetu Gašparka, ktorú vlastnoručne zhotovil a v roku 1998 daroval múzeu Anton Anderle.²⁶ V Štátnej vedeckej knižnici – Literárnom a hudobnom múzeu je v Bábkarskom salóniku venovaná pozornosť i rodine Anderlovcov a záujemci si môžu pozrieť video s ukážkami tvorby i rozhovorov Antona Anderleho. Najvýraznejším momentom však bude splnenie plánu Antona Anderleho založiť v Banskej Bystrici vlastnú galériu. Po rekonštrukcii kaštieľa v Radvani tu bude umiestnená jeho zbierka marionet, pričom pôjde nielen o výstavné priestory, ale bábky budú slúžiť i na predstavenia, ktoré sa tu budú konať.²⁷

Banská Bystrica – povstalecká (centrum SNP v roku 1944)

Po druhej svetovej vojne nadobudla Banská Bystrica nový prívlastok – povstalecká. Slovenské národné povstanie sa tu začalo 29. augusta 1944 rozhlasom šírenou výzvou „Začnite s vyst'ahovaním!“ zo Slobodného slovenského vysielача v Banskej Bystrici. Bolo reakciou na vstup nacistickej armády na slovenské územie. Počas povstania boli pre mesto Banská Bystrica významné nasledovné udalosti: 31. augusta 1944 vznikol v Banskej Bystrici Veliteľstvo 1. česko-slovenskej armády na Slovensku na čele s plukovníkom Jánom Golianom; bombardovaním Banskej Bystrice 18. októbra 1944 sa začal generálny útok nemeckých okupačných vojsk na pozície povstaleckého územia; 25. októbra 1944 sa začala evakuácia Banskej Bystrice a 27. októbra 1944 politickí, partizánski a vojenski predstavitelia povstania sa presunuli z Banskej Bystrice do katastra obce Donovaly. Zároveň 27. októbra 1944 Nemecká armáda po dvojmesačných bojoch obsadila sídlo povstaleckého územia Banskú Bystricu.

Povstanie malo medzinárodný charakter, bojovali v ňom vojaci aj civilisti – predstavitelia viac ako dvadsiatich národov sveta za podpory vojenských misí zo Sovietskeho zväzu, Spojených štátov amerických a Veľkej Británie. Po dvoch mesiacoch boli povstanci v dôsledku početnej prevahy okupantskej sily nútení stiahnuť sa do hôr. Až do oslobodenia v máji 1945 pokračovali v partizánskom spôsobe boja využívajúc pomoc a zázemie civilného obyvateľstva Slovenska. Toto ozbrojené vystúpenie proti totalitnému režimu vojnového Slovenského štátu a jeho gestorovi – nacistickému Nemecku – zaradilo Slovensko do tábora víťazných mocností protifašistickej koalície, čo malo vplyv na jeho povojnové usporiadanie a medzinárodné uznanie.²⁸

²⁴ HAMAR, Juraj. *Ľudové bábkové divadlo a bábkar Anton Anderle*. Bratislava : Slovenské centrum pre tradičnú kultúru, 2008, ďalej HAMAR, Juraj. *Hry ľudových bábkarov Anderlovcov z Radvane*. Bratislava : Slovenské centrum pre tradičnú kultúru, 2010.

²⁵ Naposledy v roku 2015.

²⁶ <https://bbonline.sk/anton-anderle-ukoncil-svoju-babkarsku-misiu-pred-piatimi-rokmi-pripomenie-si-ho-svk/>

²⁷ V roku 2015 bolo podpísané memorandum medzi rodinou Anderlovcov, primátorom mesta a rektorom Akadémie umení o založení múzea bábok. Blížšie: <https://bbonline.sk/v-zrekonstruovanom-radvanskom-kastiel-i-bude-anderleho-muzeum/> [cit. 12. 4. 2018].

²⁸ JABLONICKÝ, Jozef. Slovenské národné povstanie a tri etapy jeho hodnotenia. In: *Historický časopis*, roč. 39, 1991, č. 4-5, s. 449.

Historicky je teda SNP zviazané s Banskou Bystricou, spája sa s ňou vypuknutie, vyhlásenie i riadenie povstania. Banská Bystrica – kolíska SNP, srdce SNP.. A takýmto centrom, dá sa povedať, ostáva i v súčasnosti, čo okrem iného podporuje i situovanie celoslovenských osláv výročí SNP do tohto mesta. V tomto meste pôsobí a vyvíja svoju činnosť od roku 1955 Múzeum SNP. Okrem výskumných, zbierkotvorných, výstavných a prezentačných aktivít má nezastupiteľné miesto práve v konštruovaní obrazu o SNP a jeho šírení v zmysle kultúrnych reprezentácií. Deň 29. august – výročie SNP patrí k zákonom stanoveným štátnym sviatkom a jeho oslavy majú celoslovenský charakter. Miestom ústredných osláv sa počas uplynulých ročníkov stala, až na niektoré výnimky, Banská Bystrica. Zároveň sa konali slávnostné a pietne podujatia v obciach a mestách Slovenska.

Oslavy lokalizované do areálu Múzea SNP majú už tradične dve časti: prvú oficiálnu, za účasti priamych účastníkov protifašistického odboja, najvyšších štátnych predstaviteľov i diplomatických zastúpení v SR a druhú naplnenú kultúrnym programom. Zároveň je v tento deň múzeum otvorené pre všetkých návštevníkov bezplatne a takisto oživa aj skanzen ťažkej bojovej techniky s dobovým vojenským táborom. Ako konštatovala Monika Vrzgulová, „po roku 1989 sme svedkami formovania a prezentovania dvoch hlavných hodnotiacich názorov na SNP, ktoré často rezonovali aj vo vystúpeniach predstaviteľov rôznych politických strán Slovenska“.²⁹

Obr. č. 3: Múzeum SNP

Záver

Charakterizované historické udalosti ako aj prvky nehmotného kultúrneho dedičstva, ktoré som v súvislosti s Banskou Bystricou opísala, konštruujú „balík kultúrneho dedičstva pozostávajúci z takých prvkov a komplexov, ktoré plnia reprezentatívnu a diferenciacno-

²⁹ VRZGULOVÁ, Monika. Komu patrí Slovenské národné povstanie? In: POPELKOVÁ, Katarína (ed.). *Čo je sviatok v 21. storočí na Slovensku?* Bratislava : Ústav etnológie, 2014, s. 66-109.

integračnú funkciu v rámci vytvárania komunity a upevňovania lokálnej identity“.³⁰ Takmer všetky však majú význam, ktorý presahuje hranice mesta. Ich pripomínanie si tvorí príležitosť na stretávanie sa ľudí pri rôznorodých formách ich prezentácie. Pri tom zohrávajú významné miesto nielen ich nositelia a aktéri (napríklad v prípade baníckych tradícií banícke spolky), ale aj odborné inštitúcie, samosprávne orgány a mimovládne organizácie.

Zoznam prameňov a literatúry (References)

- ČELKO, Mikuláš (2002). Banská Štiavnica za včasného a rozvinutého feudalizmu. In: *Banská Štiavnica, svedectvo času*. Banská Bystrica : Štúdio Harmony, s. 48-49.
- DENKOVÁ, Zuzana – CHOVANOVÁ, Iveta (2013). Minulosť a súčasnosť aušusníckej tradície. In: *Etnologické rozpravy*, roč. 20, č. 1-2, s. 120-137.
- DARULOVÁ, Jolana (2018). Festivity v urbánnom prostredí so zameraním na špecifické historicko-etnologické charakteristiky mesta Banská Bystrica. In: *Národopisná revue*, roč. 28, č. 1, s. 3-12.
- DARULOVÁ, Jolana (2013). The tradition of the Salamander Parade. In: *Slovenský národopis – Slovak Ethnology*, roč. 61, č. 5, s. 539-547.
- DARULOVÁ, Jolana (2016). Využívanie kultúrneho dedičstva Španej Doliny v prospech cestovného ruchu. In: KRIŠKOVÁ, Zdena (ed.). *Kultúrne dedičstvo a identita. Medzinárodná vedecká konferencia 25. – 26. mája 2016*. Banská Bystrica : Belianum, s. 79-91.
- DARULOVÁ, Jolana (2014). Súčasný stav a perspektívy skúmania a prezentácie javov nehmotného kultúrneho dedičstva v kontexte Banskobystrického kraja. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 2, č. 1, s. 19-28.
- DARULOVÁ, Jolana (1995). Stabilita a zmeny v týždenných a výročných trhoch (Radvanský jarmok v spomienkovom rozprávaní). In: *Etnologické rozpravy*, roč. 2, č. 2, s. 69-73.
- Deklarácia Národnej rady Slovenskej republiky o ochrane kultúrneho dedičstva* schválená 28. februára 2001.
- HAMAR, Juraj (2008). *Ľudové bábkové divadlo a bábkar Anton Anderle*. Bratislava : Slovenské centrum pre tradičnú kultúru, 224 s.
- HAMAR, Juraj (2008). Ľudové bábkové divadlo v období totalitného režimu 2. polovice 20. storočia (Prípady rodiny Anderlovcov z Radvane). In: *Slovenský národopis*, roč. 60, č. 3, s. 266-278.
- HAMAR, Juraj (2010). *Hry ľudových bábkarov Anderlovcov z Radvane*. Bratislava : Slovenské centrum pre tradičnú kultúru, 656 s.
- HAMAR, Juraj – ZÁHUMENSKÁ, Eva (zost.) (2017). *Reprezentatívny zoznam nehmotného kultúrneho dedičstva Slovenska. Zoznam najlepších spôsobov ochrany nehmotného kultúrneho dedičstva na Slovensku*. Bratislava : SEUK, Centrum pre tradičnú ľudovú kultúru.
- HRMO, Jozef – LONGAUER, Viliam (1989). *25 rokov závodu rudné bane Špania Dolina*. Banská Bystrica : Tlačiarne SNP, 28 s.
- JABLONICKÝ, Jozef (1991). Slovenské národné povstanie a tri etapy jeho hodnotenia. In: *Historický časopis*, roč. 39, č. 4-5, s. 449-456.

³⁰ LENOVSÝ, Ladislav – MICHALÍK, Boris. Kultúrne dedičstvo ako súčasť kultúrneho potenciálu a jeho využitie v súčasnosti. In: KRIŠKOVÁ, Zdena (ed.). *Kultúrne dedičstvo a identita. Medzinárodná vedecká konferencia 25. – 26. mája 2016*. Banská Bystrica : Belianum 2016, s. 8.

- KOŠTIALOVÁ, Katarína (2015). Mesto a kultúrne dedičstvo. Zachovávanie, ne/revitalizácia, nová tradícia? In: *Etnologické rozpravy*, roč. 22, č. 1, s. 88-97.
- LENOVSKÝ, Ladislav – MICHALÍK, Boris (2016). Kultúrne dedičstvo ako súčasť kultúrneho potenciálu a jeho využitie v súčasnosti. In: KRIŠKOVÁ, Zdena (ed.). *Kultúrne dedičstvo a identita. Medzinárodná vedecká konferencia 25. – 26. mája 2016*. Banská Bystrica : Belianum, s. 7-15.
- LUTHER, Daniel (2013). Nehmotne kultúrne dedičstvo (identifikácia a ochrana). In: KRIŠKOVÁ, Zdena (ed.). *Revitalizácia tradičnej kultúry a lokálna identita*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, s. 9-22.
- LUTHER, Daniel (2000). Ľudové divadlo. In: STOLIČNÁ, Rastislava (ed.). *Slovensko. Európske kontexty ľudovej kultúry*. Bratislava : Veda, s. 254-258.
- POPELKOVÁ, Katarína (2012). Čo je to sviatok v 21. storočí na Slovensku? (poznámky k možnostiam etnologického výskumu). In: *Ethnologia actualis Slovaca*, roč. 12, č. 2, s. 9-31.
- POPELKOVÁ, Katarína. (ed.) (2012). *Čo je sviatok v 21. storočí na Slovensku?* Bratislava : Ústav etnológie, 320 s.
- SLAVKOVSKÝ, Peter (1995). Kultúrne dedičstvo. Heslo. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska*. Bratislava : VEDA. Dostupné na: <https://www.ludovakultura.sk/polozka-encyklopedie/kulturne-dedicstvo/>.
- SPERBER, Dan (1996). *Explaining Culture. A Naturalistic Approach*. Oxford – Cambridge : Blackwell Publishers.
- SCHWARZ, Verena (1994). Politické reprezentácie a národná otázka. In: *Slovenský národopis*, roč. 42, č. 2, s. 16-183.
- VRZGULOVÁ, Monika (2014). Komu patrí Slovenské národné povstanie? In: POPELKOVÁ, Katarína (ed.). *Čo je sviatok v 21. storočí na Slovensku?* Bratislava : Ústav etnológie, s. 66-109.